

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 53-54 (2017)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 53-54 (2017)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
Περίοδος Β', Έτος 34^ο, Τεύχος 53-54

Αφιέρωμα στον Κ. Γ. Καρουτάκη

Πρόβλεψη 2017

Βιωματικές μαρτυρίες από το αλβανικό μέτωπο του 1940 και της γερμανικής κατοχής στην περιοχή της Λάκκας Λελόβου

Αντιγόνη-Ιωάννα Δημήτριος Δήμα

doi: [10.12681/prch.28288](https://doi.org/10.12681/prch.28288)

Copyright © 2017, Αντιγόνη-Ιωάννα Δημήτριος Δήμα

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δήμα Α.-Ι. Δ. (2017). Βιωματικές μαρτυρίες από το αλβανικό μέτωπο του 1940 και της γερμανικής κατοχής στην περιοχή της Λάκκας Λελόβου. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (53-54), 261–282. <https://doi.org/10.12681/prch.28288>

Αντιγόνη-Ιωάννα ΔΗΜΑ*

*Βιωματικές μαρτυρίες
από το αλβανικό μέτωπο του 1940
και της γερμανικής κατοχής στην
περιοχή της Λάκκας Λελόβου¹*

Κανένα βιβλίο δεν μπορεί να μας διηγηθεί την ιστορία καλύτερα από τους ανθρώπους που την έζησαν. Οι προφορικές μαρτυρίες συνιστούν σημαντική πηγή για την ιστορία. Μέσα από τις λέξεις των ανθρώπων που έζησαν τα γεγονότα, μπορεί κανείς να εκμαιεύσει πραγματικούς θησαυρούς της ιστορικής κληρονομιάς μας. Η κληρονομιά μας είναι η ιστορία μας και η ιστορία είναι οι άνθρωποι που την έζησαν.

Τα οφέλη της προφορικής ιστορίας δεν συσχετίζονται μόνο με την ιστορία. Η προφορική ιστορία με το υλικό της (τις προφορικές μαρτυρίες και τα «προσωπικά τεκμήρια», όπως γράμματα, φωτογραφίες ή άλλα αντικείμενα από την καθημερινή ζωή) μπορεί να συμβάλει σε νέες ερμηνείες και αναγνώσεις του παρελθόντος. Μπορεί να αναδειξεί πτυχές που παραβλέπει η κυρίαρχη ιστορική αφήγηση, δίνοντας φωνή σε άτομα ή ομάδες, των οποίων ο λόγος είναι αποκλεισμένος από την επίσημη και τη θεσμική εκδοχή της ιστοριογραφίας. Δίνει την ευκαιρία σε απλούς ανθρώπους, αγράμματους, ακόμα και κοινωνικά περιθωριοποιημένους, να αποκτήσουν φωνή. Μπορεί, επίσης, να αναδειξεί πόσο σύνθετη και πολύσημη είναι η ανθρώπινη εμπειρία, η δύναμη του ανθρώπου να ανταπεξέρχεται σε δύσκολες καταστάσεις.

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να καταγραφεί η ιστορία του τόπου καταγωγής μου, το Θεσπρωτικό Πρεβέζης, την περίοδο του 1940-1944, με αρωγό της προσπάθειάς μου αυτής την προφορική ιστορία. Κατάγομαι από ένα μέρος με μεγάλο ιστορικό ενδιαφέρον, από τη «Μικρή Λάκκα Σουλίου» ή αλλιώς «Λάκκα Λελόβου». Η Μικρή Λάκκα Σουλίου αποτελείται από ένα

* Φιλόλογος, MSc Μεθοδολογία Κριτικής και Έκδοσης των Ιστορικών και Αρχειακών Πηγών.

¹ Η παρούσα εργασία αποτελεί τμήμα μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Ιστορίας, Σχολής Ιστορίας & Μετάφρασης-Διερμηνείας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο με τίτλο *Βιωματικές μαρτυρίες από την περίοδο του αλβανικού μετώπου και της ιταλογερμανικής κατοχής στην περιοχή της Μικρής Λάκκας Σουλίου* (2017).

σύμπλεγμα χωριών (Κρασιά, Τύρια, Ριζοβούνι, Γαλατά, Ζερβό, Παπαδάτες, Μελιανά, Άσσοι, Νικολίτσι, Ελιά, Πλατάνια, Ρωμιά) με κεφαλοχώρι το Θεσπρωτικό (με την παλιά ονομασία Λέλοβα).

Η έρευνα περιέχει δεκαέξι προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν τον πόλεμο και υπέμειναν τα σκληρά χρόνια της Κατοχής.

Η κ. Χαρίκλεια Αθανασίου γεννήθηκε το 1934 στο Νικολίτσι Πρεβέζης. Ο σύζυγός της καθώς και τα δύο αδέρφια του έλαβαν μέρος στο αλβανικό μέτωπο, εκ των οποίων, μάλιστα, ο ένας πέθανε στο πεδίο της μάχης.

Η κ. Παναγιώτα Γιώτη γεννήθηκε το 1926 στα Μελιανά Πρεβέζης. Στη μαρτυρία της περιγράφει περιστατικά από την Κατοχή στα Μελιανά.

Οι κκ. Μιλτιάδης Δήμας και Πέτρος Δήμας κατ'άγονται και οι δύο από τον Άσο Πρεβέζης. Ο κ. Μιλτιάδης Δήμας γεννήθηκε το 1923 και ο κ. Πέτρος Δήμας το 1927. Εξιστορεί ο καθένας με τον δικό του τρόπο τις εμπειρίες του από την Κατοχή και τη μάχη στο Μπαλντενέζι.

Ο κ. Γεώργιος Ζαμάνης ήταν υψηλόβαθμος στρατιωτικός και κατάγεται από την περιοχή της Φιλιππιάδας. Η σύζυγός του κ. Άρτεμις Ζαμάνη γεννήθηκε στο Θεσπρωτικό το 1931. Το σπίτι της είχε επιταχθεί από τους Γερμανούς. Στην κοινή τους συνέντευξη παρουσιάζονται ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος, σκηνές από την επιστράτευση και εικόνες από την Κατοχή στο Θεσπρωτικό.

Η κ. Βασιλική Κούσια γεννήθηκε το 1926 στο Θεσπρωτικό, όπου κατοικεί μέχρι σήμερα. Σκιαγραφεί την Κατοχή στο Θεσπρωτικό, τους βομβαρδισμούς, τα συναισθήματα, τον φόβο, αλλά και τις σχέσεις των κατοίκων με τους κατακτητές.

Η κ. Δήμητρα Κρούκη γεννήθηκε το 1932 στο Νικολίτσι Πρεβέζης. Είναι αυτόπτης μάρτυρας του θανάτου του αδερφού της από βομβαρδισμό των Γερμανών και της μάχης στο Μπαλντενέζι μεταξύ των Ελλήνων ανταρτών και Γερμανών, γεγονότων που έλαβαν χώρα στην περιοχή του Νικολιτσίου.

Η κ. Βασιλική Λαμπρούση γεννήθηκε το 1914 στον Άσο Πρεβέζης. Ο άντρας της πολέμησε στο αλβανικό μέτωπο. Μετά το πέρας του πολέμου επέστρεψε στην οικογένειά του και κατέληξε από βλήμα Γερμανού μέσα στο χωριό. Η συνέντευξη ήταν αρκετά δύσκολη λόγω της μεγάλης ηλικίας της, αλλά και του έντονου συγκινητικού κλίματος που δημιουργήθηκε.

Ο κ. Αντώνιος Λαμπρούσης γεννήθηκε στον Άσο Πρεβέζης το 1928. Αφηγείται τις μνήμες του από τον βομβαρδισμό στο Νικολίτσι, τη μάχη στο Μπαλντενέζι και από την περίοδο της Κατοχής.

Η κ. Σωτηρία Πάνου γεννήθηκε το 1927 στους Παπαδάτες Πρεβέζης. Περιγράφει τις συνθήκες πείνας, φτώχειας και εξαθλίωσης κατά την περίοδο της Κατοχής.

Η κ. Μαρία Παπαμιχαήλ γεννήθηκε το 1938 στο Θεσπρωτικό. Παρά το νεαρό της ηλικίας της, οι μνήμες της από την περίοδο της Κατοχής έχουν χαραχτεί στο μυαλό της, αφού το σπίτι της είχε επιταχθεί από τους Γερμανούς.

Η κ. Αντιγόνη Παπαχρήστου γεννήθηκε στη Στεφάνη Πρεβέζης το 1931, όμως σε ηλικία επτά χρονών υιοθετήθηκε στο Θεσπρωτικό. Έζησε την Κατοχή στο Θεσπρωτικό.

Ο κ. Γεώργιος Πάτσης γεννήθηκε το 1917 στο Θεσπρωτικό. Είναι απόφοιτος της Ζωσιμαίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ιωαννίνων. Κατατάχτηκε στη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών Σύρου και τοποθετήθηκε μετά την εκπαίδευσή του στο 24 Σύνταγμα Πεζικού Πρεβέζης. Στον πόλεμο του 1940-1941 διατέλεσε διμοιρίτης πολυβόλων στο III/24 Τάγμα Πεζικού. Τον Ιούνιο του 1943 κατατάχθηκε στην Εθνική Αντίσταση ΕΟΕΑ/ΕΔΕΣ. Έλαβε μέρος στις μάχες εναντίον των Γερμανών στο Μπαλντενέζι. Η μαρτυρία του είναι αξιόπαινη. Τα εκατό του χρόνια δεν στάθηκαν εμπόδιο στη μνήμη του. Η συνέντευξη διήρκεσε περίπου 4,5 ώρες χωρίς καμία διακοπή.

Ο κ. Ιωάννης Σακκάς γεννήθηκε το 1926 στο Πολυστάφυλο Πρεβέζης. Περιγράφει με τρόπο συγκινητικό την επιστράτευση στο χωριό του.

Ο κ. Κωνσταντίνος Σιώζης γεννήθηκε το 1923 στο Θεσπρωτικό Πρεβέζης. Αποφοίτησε από την Παιδαγωγική Ακαδημία Ιωαννίνων και εργάστηκε ως δάσκαλος. Αν και 94 χρονών πια είναι πολυγραφότατος, ευγενής και πνευματικά καλλιεργημένος. Με το συγγραφικό του έργο συνδράμει στη διαφύλαξη της τοπικής ιστορικής κληρονομιάς του Θεσπρωτικού.

Ο κ. Γεώργιος Τσάιμος γεννήθηκε το 1934 στο Ριζοβούνι Πρεβέζης. Μας διηγείται τις μνήμες του αιωνόβιου πεθερού του, κ. Σοφοκλή Λέκκου, από το αλβανικό μέτωπο, όπως ο ίδιος του τα έχει διηγηθεί. Ο πεθερός του είχε γεννηθεί το 1911 και απεβίωσε πρόσφατα. Επίσης, καταθέτει και τις δικές του μνήμες από την Κατοχή στο Ριζοβούνι.

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για την έρευνα είναι αποτέλεσμα ποιοτικής έρευνας με ζωντανή μελέτη πεδίου και όχι αρχειακή.² Το πρώτο ζήτημα που απασχολεί έναν αρχάριο ερευνητή που θα χρησιμοποιήσει ως μέσο συλλογής των δεδομένων του τη συνέντευξη, είναι ο αριθμός των συνεντεύξεων που πρέπει να χρησιμοποιήσει. Είναι γνωστό ότι σε μια τέτοιου είδους έρευνα, που η συλλογή δεδομένων γίνεται με τη λήψη συνέντευξης, η αντιπροσωπευτικότητα εξασφαλίζεται από την ποιοτική σύσταση της ομάδας που αποτελεί το δείγμα. Έτσι, λοιπόν, διασφαλίστηκε το γεγονός ότι τα πρόσωπα που θα αποτελέσουν τη γέφυρα από το παρόν στο ιστορικό παρελθόν, να συνιστούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις ανθρώπων που αντιπροσωπεύουν όσο το δυνατόν περισσότερες κατηγορίες του πληθυσμού που ερευνάται. Συνήθως, μερικές συνεντεύξεις βάθους είναι αρκετές για να οδηγηθούμε σε μια

² Για τη θεωρία, μεθοδολογία και σημασία της προφορικής ιστορίας για την προσέγγιση του παρελθόντος, βλ. εντελώς ενδεικτικά MISHLER 1996· ΠΑΠΑΛΙΟΥ 1996· PLUMMER 2000· THOMPSON 2002· ΤΣΙΩΛΗΣ 2006· ΚΑΚΑΜΠΟΥΡΑ 2011.

αντικειμενική εικόνα. Όσες συνεντεύξεις και να πάρει κανείς, λίγο-πολύ θα τον οδηγήσουν στα ίδια ή σε παρόμοια αποτελέσματα.

Η εύρεση των προσώπων ήταν μια δύσκολη υπόθεση, αφού ο χρόνος στέκεται εμπόδιο στην ιστορική έρευνα. Παρ' όλα αυτά έγινε μια προσπάθεια αναζήτησης των γηραιότερων κατοίκων των χωριών που συνιστούν τη Λάκκα Λελόβου. Βασικά κριτήρια στην επιλογή των πληροφορητών είναι να έχουν ζήσει τα γεγονότα, να είναι πρόθυμοι να καταθέσουν τη μαρτυρία τους, να έχουν καλή μνήμη και να είναι καλοί αφηγητές. Αρχικά, ορίστηκε ως κατώτερο όριο ηλικίας τα 82 έτη. Με αυτόν τον τρόπο περιορίστηκε η αναζήτηση σε άτομα που το 1940 θα ήταν τουλάχιστον 6 ετών και θα μπορούσαν να έχουν κάποια αχνή παιδική μνήμη από αυτήν την περίοδο. Κύριο μέλημα της παρούσας εργασίας είναι η καταγραφή πρωτογενών προφορικών μαρτυριών, στοχεύοντας την παράθεση γνήσιου ιστορικού υλικού από τους πρωταγωνιστές της ιστορίας.

Έπειτα από μια επίπονη αναζήτηση, αφού είναι πολύ δύσκολο να βρει κανείς ανθρώπους άνω των 82 ετών με σώας τας φρένας και μνήμες από τον πόλεμο και την Κατοχή, κατορθώθηκε να συλλεχθούν δεκαέξι συνεντεύξεις. Η «πολυφωνία» των μαρτυριών διασφαλίζεται, αφού επιλέχθηκαν άτομα διαφορετικού φύλου, διαφορετικού μορφωτικού και οικονομικού επιπέδου, καθώς και διαφορετικού επαγγελματικού προσανατολισμού.

Καθοριστικό ρόλο στην επιλογή των προσώπων διαδραματίζει και ο τόπος που τοποθετείται η έρευνα. Επειδή, λοιπόν, η παρούσα έρευνα αφορά ένα σύμπλεγμα χωριών που συγκροτούν τη Λάκκα Λελόβου, θεωρήθηκε σκόπιμο τα πρόσωπα που επιλέχθηκαν να κατάγονται από τις περιοχές που συνιστούν τη Λάκκα.

Πρωταρχικό μέλημα για την επιτυχή έκβαση της κάθε συνέντευξης ήταν ο σχεδιασμός της πορείας της συζήτησης, ο καθορισμός των ερωτήσεων που θα λάβουν χώρα και οι αιτίες αυτών. Έτσι, σχεδιάστηκε η συνέντευξη με βάση κάποιους θεματικούς άξονες. Οι θεματικοί άξονες ήταν οι εξής: ιστορία, θρησκεία, εκπαίδευση, γλώσσα, οικονομία, κοινωνία.

Στη συνέχεια, σε κάθε θεματικό άξονα προσχεδιάστηκαν ορισμένες πιθανές ερωτήσεις με χρονική και νοηματική συνοχή. Ωστόσο, δεν τηρήθηκε αυστηρά το ερωτηματολόγιο που δημιουργήθηκε. Οι ερωτήσεις προσαρμόζονταν ανάλογα τον πληροφορητή, αφαιρώντας ή προσθέτοντας ερωτήσεις, αλλάζοντας τη σειρά τους ή διατυπώνοντάς τες με διαφορετικό τρόπο. Το ερωτηματολόγιο αποτέλεσε χρήσιμο εργαλείο, ώστε να υπάρξει μια δομημένη συνέντευξη με χρονική αλληλουχία. Στόχος δεν ήταν η συνέντευξη να περιοριστεί στα όρια της ερωτοαπάντησης. Έγινε μια προσπάθεια, ώστε η μνήμη να οδηγήσει τη συνέντευξη, προσέχοντας όμως ο μάρτυρας να μη ξεφύγει από το θέμα. Σε αρκετές μάλιστα από τις μαρτυρίες, που εκθέτονται στην παρούσα έρευνα, παρατηρείται ότι οι μάρτυρες αφηγούνται τις εμπειρίες

τους σχετικά με το θέμα, χωρίς να χρειάζεται να τεθεί κάποια ερώτηση. Η ορμή της μνήμης είναι χειμαρρώδης και απαλλαγμένη από καθοδηγήσεις.

Καθοριστικής σημασίας είναι η γνωριμία με τον μάρτυρα. Πρέπει να δομηθεί η κοινωνική σχέση που θα δημιουργήσει το απαραίτητο κλίμα εμπιστοσύνης. Αναγκαίες είναι και οι προσωπικές ταυτοτικές πληροφορίες από τον αφηγητή. Επιπροσθέτως, ο ερευνητής οφείλει να εξηγήσει με σαφήνεια τον λόγο, για τον οποίο πραγματοποιείται η συνέντευξη, με αποτέλεσμα τη μείωση της επιφυλακτικότητας και της ενδεχόμενης ανησυχίας.

Για την καταγραφή του υλικού της έρευνας επιλέχθηκε η μέθοδος της βιντεοσκοπήσης. Μέσω της βιντεοσκοπήσης μπορεί κανείς να καταγράψει όχι μόνο τα λόγια κάποιου αλλά και τα σημάδια της μη λεκτικής επικοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, να διακρίνει την έκφραση του προσώπου, τη στάση του σώματος, τα συναισθήματα πριν και μετά τη συνέντευξη.

Στη συνέχεια η διαδικασία της απομαγνητοφώνησης είναι μια επίπονη διαδικασία. Η απομαγνητοφώνηση είναι η διαδικασία μεταγραφής σε κείμενο όσων λέγονται σε μαγνητοφωνημένη ή μαγνητοσκοπημένη συνομιλία. Πρόκειται επομένως, για την πιστή αποτύπωση συνόλων ενός ομιλητή σε μορφή κειμένου, χωρίς καμία παρέμβαση, δηλαδή αυτούσια μεταφορά.

Η προσωπική μαρτυρία συνιστά ιστοριογραφική πηγή. Κάθε προσωπική μαρτυρία έχει διαφορετική αξία για την ιστοριογραφία, καθώς μπορεί να βασίζεται σε νέα δεδομένα, σε νέα στοιχεία και γεγονότα. Οι μαρτυρίες είναι ένα σύνολο πηγών που διαμορφώνουν το υπόβαθρο, πάνω στο οποίο ο ιστορικός μπορεί να θεμελιώσει ιστορικά γεγονότα. Επομένως, πρόκειται για αυτοβιογραφικά τεκμήρια με λεπτομερείς λεπτομέρειες.

Επιστράτευση

Η σκηνή της επιστράτευσης σε κάθε χωριό, σε κάθε πόλη, σε κάθε χώρα του πλανήτη είναι μια σκηνή οδυνηρή, γεμάτη συγκίνηση, πόνο και σπαραγμό. Δεν θα μπορούσε να συμβεί κάτι το διαφορετικό στην επιστράτευση που κηρύχθηκε για τον πόλεμο του 1940. Οι άνδρες κλήθηκαν να υπερασπιστούν τα χώματα της μητέρας πατρίδας και να πολεμήσουν για το δικαίωμα της ελευθερίας των παιδιών τους. Στην επιστράτευση έπαιρναν μέρος οι μνημένοι, δηλαδή όσοι είχαν πάει στον στρατό και είχαν εκπαιδευτεί ή όσοι ήταν 21 ετών και είχε έρθει η σειρά τους να στρατευτούν. Οι άρρενες κάτω των 21 ετών δεν επιστρατεύονταν. Τότε στον στρατό πήγαιναν οι άντρες πολίτες, οι οποίοι είχαν εκπληρώσει το 21^ο έτος της ηλικίας τους και υπηρετούσαν, σύμφωνα με τον κ. Γ. Ζαμάνη, πάντοτε στην έδρα του νόμου τους.

Εικόνες από την επιστράτευση στο Θεσπρωτικό περιγράφονται στην μαρτυρία της κ. Α. Ζαμάνη. Η μάρτυρας ζούσε σε ένα σπίτι, το οποίο βρι-

σκόταν απέναντι από το μέρος Τσούμπα, στο οποίο συγκεντρώνονταν οι επιστρατευμένοι νέοι για να φύγουν για τον πόλεμο. Προβάλλει έντονες εικόνες αγωνίας, ανησυχίας και λύπης. Οι μάνες αποχωρίζονται τα παιδιά τους, κρέμονται από τ' αυτοκίνητα και εύχονται στην Παναγία «να πάνε στο καλό» καθώς τα παιδιά τους έμπαιναν στο μεγάλο φορτηγό, που θα τους οδηγούσε προς το μέτωπο.³

Από τη μαρτυρία του κ. Ι. Σακκά διαπιστώνουμε ότι η επιστράτευση στο Πολυστάφυλο έγινε στο παρεκκλήσι του Αγίου Αθανασίου. Εκεί είχε συγκεντρωθεί σχεδόν όλο το χωριό, περίπου 40 με 50 άτομα έφευγαν για το μέτωπο. Οι κάτοικοι έβλεπαν τα παιδιά που έφευγαν με μάτια δακρυσμένα. Από αυτούς έπεσαν ηρωικά δύο. Ο κ. Σακκάς θυμάται το «καραβάνι» του πολέμου να πιάνει όλο το μονοπάτι που υπήρχε, σε όλο το μήκος του χωριού.

Αλβανικό μέτωπο: Τα προβλήματα και το ηθικό του Ελληνικού Στρατού

Τα προβλήματα στο αλβανικό μέτωπο ήταν πολλά.⁴ Αρχικά, οι Ιταλοί είχαν πιο ισχυρό και πιο σύγχρονο πολεμικό εξοπλισμό από τους Έλληνες. Οι Έλληνες δεν είχαν τανκς, αεροπλάνα και πολυβόλα. Όπλα τους ήταν το θάρρος, το σθένος, η ανδρεία και η αγάπη για την πατρίδα. Παρά τις ειδικές επιτροπές που συνέλεξαν τα απαραίτητα εφόδια για τον πόλεμο, πολλά από αυτά δεν έφταναν ποτέ, αφού οι Ιταλοί έφραζαν τις διόδους μεταφορών. Τα απαραίτητα εφόδια για τον πόλεμο ήταν κυρίως οπλισμός, τρόφιμα και ρουχισμός, τα οποία όταν έφταναν στο στράτευμα δεν επαρκούσαν για όλους.

Η πείνα θέριζε τον στρατό. Πολλές φορές οι λοχαγοί έστελναν απεσταλμένο στρατιώτη (συνήθως έναν για να μη φοβηθούν οι κάτοικοι) σε κοντινά χωριά να βρει τρόφιμα. Τα τρόφιμα αυτά τα πλήρωναν στους κατοίκους των χωριών, δεν τα έπαιρναν με τη βία. Πηγή εφοδιασμού αποτελούσαν και οι καταυλισμοί, τους οποίους εγκατέλειπαν οι Ιταλοί. Ο λόχος του κ. Σοφοκλή Λέκκου, πεθερού του κ. Γ. Τσαϊμου, στάθηκε τυχερός αφού εφοδιάστηκε από έναν τέτοιο καταυλισμό, ο οποίος ήταν γεμάτος τρόφιμα, όπλα και σφαίρες. Ταυτόχρονα, οι Ιταλοί είχαν στοχοποιήσει τις πηγές με το νερό στα βουνά και έριχναν με το πυροβολικό σε όποιον τις πλησίαζε. Εκεί, λοιπόν, οι Έλληνες έστελναν τους καλύτερους από τους άνδρες τους, μες τη νύχτα για να μη γίνουν αντιληπτοί, με σκοπό να προμηθευτούν νερό για το στράτευμα.

³ Πρβλ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 2003, 19-23.

⁴ Πρβλ. την αυτοβιογραφική μαρτυρία του Λελοβίτη δασκαλου Νίκου Παπαβασιλείου από τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο, ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 2003.

Παρά τα προβλήματα που ταλαιπωρούσαν τον Ελληνικό Στρατό, οι Έλληνες παρουσίαζαν πατριωτικό ενθουσιασμό, ανδρεία και σθένος. Κατάφεραν να αποδείξουν ότι η αγάπη για την ελευθερία της πατρίδας τους είναι πιο δυνατή από τα σύγχρονα όπλα των Ιταλών. Δεν τους λύγισε ο φόβος του πολέμου και του θανάτου. Πολεμούσαν με την ψυχή τους, θυσιάζοντας τους ίδιους τους εαυτούς τους για την ελευθερία. Χαρακτηριστική είναι η φράση «Αέρα!» που χρησιμοποιούσαν. Μετά το κλείσιμο της βιντεοκάμερας ο κ. Τσάιμος μου εκμυστηρεύτηκε ότι, όταν την προηγούμενη μέρα είχε πάει να μιλήσει με τον πεθερό του για να δει αν είναι σε θέση να μου μιλήσει ο ίδιος, και τον ρώτησε αν θυμάται κάτι από τον πόλεμο, εκείνος ακόμα και ανήμπορος στα 105 του χρόνια το μόνο που φώναζε ήταν «Αέρα, αέρα!».

Όταν οι Γερμανοί μπήκαν στη Θεσσαλονίκη και τα ελληνικά στρατεύματα έπρεπε να αποχωρήσουν από το αλβανικό μέτωπο, άρχισε ένας ακόμη μεγάλος πόλεμος με τον πάγο και την ψείρα. Υπέφερε από κρυοπαγήματα σχεδόν ο μισός στρατός, αφού ο ρουχισμός ήταν λιγιστός και τα παπούτσια χαλασμένα από τα βουνά και τον πάγο. Πολλοί στρατιώτες πέθαιναν παγωμένοι και κοκαλωμένοι από το κρύο. Η ψείρα ήταν ανυπόφορη. Για να την αντιμετωπίσουν περίμεναν να βγει ο ήλιος, να βγάλουν τη φανέλα, να την τινάζουν, να ανάψουν φωτιά για να τη ζεματίσουν και έπειτα να την ξαναφορέσουν.⁵

Οι βομβαρδισμοί στο Νικολίτσι

Ανήμερα των Αγίων Αναργύρων κατά τα λεγόμενα της κ. Δ. Κρούκη βομβαρδίστηκε το χωριό Νικολίτσι. Η μαρτυρία της επιβεβαιώνεται από τις πηγές. Ο βομβαρδισμός στο Νικολίτσι πραγματοποιήθηκε στις 1 Ιουλίου 1943 περίπου στις 10 π.μ., από γερμανικά αεροπλάνα «Στούκας». Τα αεροπλάνα εμφανίστηκαν ξαφνικά από το Μπαλντενέζι με κατεύθυνση τους Παπαδάτες. Αφού έκαναν στροφή, έφτασαν πάνω από τα σπίτια του Νικολιτσίου και άρχιζαν να βομβαρδίζουν. Οι βομβαρδισμοί ίσως προήλθαν έπειτα από πληροφορία ότι ο Ναπολέων Ζέρβας βρισκόταν στο χωριό. Σκοτώθηκαν τρία άτομα, οι Χρήστος Κ. Τζόλος, Λάμπρος Οικονόμου από θραύσματα βόμβας και ο Κωνσταντίνος Τούσης, ο οποίος γαζώθηκε από πολυβόλο αεροπλάνου, ενώ τραυματίστηκαν δύο, οι Χρήστος Τζόλος και Ελευθερία Τζόλου. Πολλά σπίτια του χωριού καταστράφηκαν.⁶

⁵ Ακριβώς την ίδια διαδικασία της καταπολέμησης της ψείρας με το ζεμάτισμα περιγράφει ο Λέων Τολστόι το 1868 στο μνημειώδες μυθιστόρημά του *Πόλεμος και Ειρήνη* στο τέλος του 7^{ου} κεφαλαίου του 15^{ου} βιβλίου.

⁶ Βλ. ΓΙΑΝΝΟΣ 2011.

Η μαρτυρία της κ. Κρούκη, αδελφή του ενός από τα τρία θύματα του βομβαρδισμού, επιβεβαιώνει τα γεγονότα. Πιο συγκεκριμένα, τοποθετεί την ώρα του βομβαρδισμού στις δέκα το πρωί, αφού εκείνη την ώρα είχαν τελειώσει το πότισμα των ζώων της οικογένειάς της και τα ετοίμαζαν με τα αδέρφια της για τον στάλο. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι οι κάτοικοι του χωριού είχαν άγνοια κινδύνου του πολέμου. Όπως η ίδια αναφέρει τα πιο μικρά παιδιά δεν ήξεραν τι σημαίνει πόλεμος, θάνατος, αεροπλάνα. Μέχρι τότε κυκλοφορούσαν όλοι έξω ελεύθεροι και συνέχιζαν τους κανονικούς ρυθμούς της ζωής τους. Το 1943, οι γονείς δεν είχαν προετοιμάσει τα παιδιά τους για μια ενδεχόμενη επίθεση. Δεν υπήρχε φόβος, αλλά άγνοια. Αυτό συμβαίνει προφανώς, γιατί πριν από αυτόν τον βομβαρδισμό δεν υπήρχε παρουσία των κατακτητών στο χωριό Νικολίτσι. Η κ. Χ. Αθανασίου για τον αδερφό της κ. Κρούκη λέει: «Έπεσαν βόμβες, και ένας του διέλυσε όλα. Αλλού κεφάλι, αλλού τα χέρια, αλλού τον σκόρπισε. Τον μάζευαν κόκαλα-κόκαλα, για να βρουν το χέρι, το ποδάρι, το κεφάλι».

Η μάχη στο Μπαλντενέζι

Στη Λάκκα Λελόβου περί τα τέλη Μαΐου του 1944 έλαβε χώρα μάχη στο όρος Μπαλντενέζι.⁷ Στη μάχη αυτή τα σώματα των Ελλήνων ανταρτών της ΕΟΕΑ/ΕΔΕΣ αντιμετώπισαν με επιτυχία τους Γερμανούς κατακτητές. Η μάχη έχει μεγάλη αξία για την περιοχή, αφού σε περίπτωση που νικούσαν οι Γερμανοί και έφταναν στον αυχένα του όρους, θα ήταν σε θέση να εισχωρήσουν στο αρχηγείο των ανταρτών που βρισκόταν στο χωριό Δερβίζιανα. Σκοπός, λοιπόν, του γερμανικού αυτού τάγματος ήταν να καταστρέψει τις ανταρτικές δυνάμεις που είχαν δημιουργηθεί στην περιοχή. Η παρουσία των ανταρτών στη Λάκκα λειτουργούσε ως ασφάλεια για τους κατοίκους. Οι ημερομηνίες που πραγματοποιήθηκε η μάχη δεν μπορούν να τεκμηριωθούν βιβλιογραφικά με ακρίβεια, επειδή τοποθετούνται με μεγάλες διαφορές, από τις 25 Απριλίου έως και τις 25 Μαΐου 1944.⁸

Όσον αφορά στις δυνάμεις, η αναλογία μεταξύ αμυνομένων 24ΣΠ/ΕΔΕΣ και επιτιθεμένων Γερμανών ήταν 1:3 υπέρ των Γερμανών. Το λάθος που τους κόστισε τη νίκη ήταν η σπατάλη του χρόνου. Σπατάλησαν αρκετό χρόνο για να γευματίσουν και να συγκεντρώσουν τρόφιμα στο Νικολίτσι, δίνοντας έτσι τον χρόνο στον ΕΔΕΣ να οργανωθεί και να καταλάβει τον αυχένα του Προφήτη Ηλία. Οι Γερμανοί αιφνιδιάστηκαν και έμειναν ακίνητοι για να αποφύγουν τα πυρά των αμυνομένων. Συνελήφθησαν τρεις Γερμανοί αιχμάλω-

⁷ Βλ. ΓΑΤΟΠΟΥΛΟΣ χ.χ., 678· ΠΑΤΣΗΣ 2009, 13-36.

⁸ Πρβλ. ΚΙΤΣΟΣ 2004, 6· ΠΑΤΣΗΣ 2009, 13.

τοι, οπλισμός, ένας ασύρματος, άλλα λάφυρα και ο χαρτοφύλακας του Γερμανού διοικητή. Μετά την ήττα τους οι Γερμανοί εκδήλωσαν την οργή τους με αντίποινα κατά της Λάκκας. Την επόμενη μέρα, οι Γερμανοί συνέλαβαν την Επιτροπή Εθνικού Αγώνα του ΕΔΕΣ, Θεόδωρο Πανούση, Λάμπρο Αθανασίου και Παναγιώτη Αθανασίου, των οποίων έκαψαν τα σπίτια τους μαζί με το σχολείο και μερικά ακόμη σπίτια στο Νικολίτσι.⁹

Η άλλη όψη των Ελλήνων ανταρτών

Η κ. Κρούκη στη μαρτυρία της αναπαριστά τη μάχη στο Μπαλντενέζι. Περιγράφεται με ένταση η σκηνή της μάχης, ο αιφνιδιασμός του γερμανικού στρατού και η άτακτη αποχώρησή του. Με την παρομοίωση της μάρτυρας ότι τα άλογα «είχαν τα πέταλα μισοφέγγαρα», δίνεται έμφαση στο μέγεθος του αιφνιδιασμού των Γερμανών και της δράσης του πολέμου.

Στη μάχη στο Μπαλντενέζι, σύμφωνα με τη μάρτυρα, διαδραματίζονται άσεμνες πράξεις από τους Έλληνες αντάρτες προς τους τραυματίες του γερμανικού στρατού. Οι απάνθρωπες πράξεις καταδικάζονται, ακόμα κι αν γίνονται από τη μεριά των Ελλήνων. Το να γδύσεις και να ατιμώσεις με βάνανσο τρόπο τα σώματα των τραυματισμένων αιχμαλώτων, είναι πράξη που δεν επιδέχεται δικαιολογίες. Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν υπάρχουν καλοί και κακοί. Οι Έλληνες, επειδή αγωνίζονταν για την ελευθερία της χώρας τους, δεν απαλλάσσονται της κατηγορίας.

Πιο συγκεκριμένα, η κ. Κρούκη αναφέρει: «Τι ήταν εκιό το πράγμα; Άνθρωποι ήταν κι αυτοί! Ετούτοι ήταν καλοί που έκαναν αυτά τα εξαισία;» Αυτή είναι η ουσία του θέματος. Βέβαια, όταν κάποιος βρίσκεται σε πόλεμο, παρασύρεται από τη δράση του πολέμου, τυφλώνεται και παρασύρεται σε βανασότητες. Παρ' όλα αυτά η τύφλωση που προκαλεί ο πόλεμος δεν αποτελεί δικαιολογία για τις αποτρόπαιες πράξεις. Από την άλλη πλευρά, πολλές από τις πράξεις αυτές λειτουργούσαν ως αντίποινα. Το πρόσωπο του πολέμου είναι σκληρό και εμφανίζεται και στα δύο μέτωπα. Έκδηλη είναι η οργή των κατοίκων για τους δικούς τους υπερασπιστές της εθνικής αντίστασης. Οι αντάρτες χαρακτηρίζονται ως «παλιοτέρατα». Ως αντίβαρο των φρικαλέων πράξεων των ανταρτών, παρουσιάζεται η πράξη βοήθειας ορισμένων βοσκών προς τους τραυματισμένους Γερμανούς, που έτρεξαν να φέρουν νερό για τους τραυματισμένους εχθρούς.

Στη μαρτυρία του ο κ. Γ. Πάτσης αναφέρει ότι έναν τραυματία τον βρήκαν κάτι χωριάτες, τον βασάνισαν, του έβγαλαν τα δόντια και τον σκότωσαν. Ο τραυματίας αυτός ήταν ο αδερφός του Γερμανού αξιωματικού που ηγού-

⁹ Πρβλ. ΓΙΑΝΝΟΣ 2011.

ταν της μάχης. Ακόμη, ένας τραυματίας είχε κρυφτεί στον Άγιο Δημήτριο, τον οποίο τον πήραν και τον έστειλαν πίσω στους Γερμανούς. Συγκεκριμένα σχολιάζει: «Ε, τι σκυλί γίνεται κάνεις, όταν δεν έχει αισθήματα μέσα».

Σύμφωνα με τον κ. Α. Λαμπρούση στη μάχη σκοτώθηκαν τρεις Γερμανοί. Από τη μεριά των Ελλήνων ανταρτών κάνεις. Μετά την αποχώρηση των Γερμανών, τα σώματα των νεκρών κακοποιήθηκαν. Τα άψυχα σώματα τοποθετήθηκαν πάνω σε ξύλα, τα οποία έδεσαν σε κολώνες ή σε δέντρα στο κέντρο του χωριού, σε όρθια στάση, έτσι ώστε να γίνουν θέαμα σε όλους τους κατοίκους. Όταν, λοιπόν, οι Γερμανοί αντιλήφθηκαν την απουσία των στρατιωτών τους, γύρισαν στο χωριό Νικολίτσι για αντίποινα. Αντικρίζοντας το φρικαλέο αυτό σκηνικό, έβαλαν φωτιά σε τέσσερα, πέντε σπίτια και στο δημοτικό σχολείο του χωριού. Θύματα άμαχου πληθυσμού δεν υπήρχαν. Οι Γερμανοί όμως πήραν αιχμαλώτους τέσσερις Νικολιτσιώτες, τους οποίους μετέφεραν μέχρι τον Καραβασαρά (σημερινή Αμφιλοχία), όπου τους άφησαν ελεύθερους. Οι κατακτητές έρχονταν στην περιοχή, όταν ενημερώνονταν για την παρουσία ανταρτών ή για να προμηθευτούν τροφή.

Η Κατοχή στην περιοχή της Μικρής Λάκκας Σουλίου

Διαφορές Ιταλών και Γερμανών κατακτητών

Η Κατοχή στην περιοχή της Μικρής Λάκκας Σούλι δεν γνώρισε τη σκληρότητα και τη βάνανση συμπεριφορά των κατακτητών που γνώρισαν άλλες περιοχές. Η ζωή στη Λάκκα κυλούσε σχεδόν αρμονικά. Οι κάτοικοι συνέχιζαν την καθημερινότητά τους στα χωράφια και στα ζώα τους χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα. Εκτός από τα περιστατικά των βομβαρδισμών, της μάχης στο Μπαλντενέζι και της λεγόμενης «μάχης της Κρανιάς», όπου επίσης πυρπολήθηκαν σπίτια,¹⁰ η περιοχή δεν επλήγησε από ολέθριες καταστροφές και εκτελέσεις. Το γεγονός αυτό οφείλεται στη θέση της περιοχής. Η Μικρή Λάκκα Σουλίου συνορεύει με τη Μεγάλη Λάκκα Σουλίου, στην οποία υπάγονται και τα Δερβίζιανα. Στα Δερβίζιανα βρισκόταν το αρχηγείο του στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα. Όπως είναι φυσικό, ο Ζέρβας είχε τον έλεγχο της περιοχής και η παρουσία του λειτουργούσε ως ασπίδα προστασίας.

Οι μάρτυρες παρουσιάζουν τους Ιταλούς πιο φιλικούς σε σχέση με τους Γερμανούς. Οι Ιταλοί, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, κατασκήνωναν στην περιοχή του Θεσπρωτικού και μάλιστα εκεί είχαν την καραμпинаρία τους. Δεν είχαν μεγάλη παρουσία στα υπόλοιπα χωριά που βρίσκονταν πιο κοντά στο αρχηγείο του Ζέρβα, όπως το Νικολίτσι, τον Άσσο και τα Μελιανά. Εμφανί-

¹⁰ Πρβλ. STORK 2008, 350-352.

στηκαν μόνο σε μεμονωμένα περιστατικά και πάντα μαζί με τους Γερμανούς. Από τις αφηγήσεις των ανθρώπων προκύπτει ότι είχαν φιλικό χαρακτήρα, αγάπη προς τα παιδιά και διάθεση βοήθειας προς τους Έλληνες. Έδιναν γαλέτες στους πεινασμένους κατοίκους και δεν σκόρπιζαν τον φόβο και τον τρόμο. Ο κ. Ζαμάνης στη μαρτυρία του αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι Ιταλοί μοίραζαν στα παιδιά φαγητό, ενώ οι Γερμανοί το έχυναν κάτω και δεν τους έδιναν. Μέχρι αυτό το σημείο έφταναν. Παρουσιάζονταν μόνο να ζητούν αυγά και κότες από τους κατοίκους, όταν τα χρειάζονταν, και πολλές φορές, μάλιστα, έναντι αντιτίμου. Ήταν χαμογελαστοί και φορούσαν στρατιωτικές στολές πιο ανοιχτού χρώματος από τους Γερμανούς, μπότες και φτερά στο πηλήκιό τους. Σε αντίθεση με τους Ιταλούς, οι Γερμανοί παρουσιάζονται ως σκληροί κατακτητές. Απλησίαστοι, απρόσωποι, σοβαροί και εχθρικοί με τους κατοίκους. Έπαιρναν με τη βία ό,τι ήθελαν από τα σπίτια των κατοίκων, κυρίως τρόφιμα και ζώα. Πολλές φορές, μάλιστα, κυκλοφορούσαν με τη συνοδεία κάποιου που είχε τον ρόλο του διερμηνέα. Σκόρπιζαν τον φόβο και τον τρόμο στο πέρασμά τους και δεν τολμούσε κανείς να τους φέρει αντίρρηση.

Επιτάξεις σπιτιών

Ένα από τα σπίτια που είχαν επιτάξει οι Ιταλοί στο Θεσπρωτικό ήταν και το σπίτι της κ. Ζαμάνη, η οποία υποστηρίζει ότι στο σπίτι μαζί με τους Ιταλούς ήταν και ένας Αυστριακός. Εκείνος τους έδινε να φάνε μερικές φορές λίγο ψωμί. Οι Ιταλοί πάλι τους έλεγαν ότι αν δεν είχαν αυγά, δεν θα τους έδιναν καθόλου φαγητό. Η οικογένεια της έμενε σε ένα μικρό δωμάτιο του σπιτιού και όλα τα υπόλοιπα δωμάτια ήταν διαθέσιμα στους Ιταλούς. Οι Ιταλοί εκμεταλλεύονταν όπως εκείνοι ήθελαν το σπίτι τους. Πολλές φορές, μάλιστα, έφερναν γυναίκες κοινές, για την εκπλήρωση των σωματικών τους αναγκών. Τα παιδιά της οικογένειας ήταν αναγκασμένα να βοηθούν σε κάποιες από τις εργασίες που τους ανέθεταν οι Ιταλοί. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η κ. Ζαμάνη με τα αδέρφια της έσπαγαν αμύγδαλα για χάρη των Ιταλών, κι αν έκαναν το λάθος και έτρωγαν κανένα από αυτά, τότε ο Ιταλός επέβαλε την τάξη χειροδικώντας.

Ακόμα ένα σπίτι που είχαν επιτάξει οι Γερμανοί ήταν και πατρικό σπίτι της κ. Μ. Παπαμιχαήλ. Όπως και στην περίπτωση της κ. Ζαμάνη, οι Γερμανοί είχαν παραχωρήσει στην οικογένεια μόνο ένα μικρό δωμάτιο. Δύο γονείς και επτά παιδιά ζούσαν όλοι μέσα σε ένα μικρό δωμάτιο. Τα άλλα τρία δωμάτια του σπιτιού είχαν επιτάξει οι Γερμανοί, όπως και το αυτοκίνητο που διέθετε η οικογένεια. Ο πατέρας της μετά την κήρυξη του πολέμου φρόντισε να κρύψει όλα τα προικιά που είχε για τις κόρες του μέσα σε μια καμάρα κά-

τω από τη σκάλα, την οποία την είχαν χτίσει. Συνήθως οι κατακτητές επέλεγαν τα πιο μεγάλα σπίτια για να επιτάξουν. Σύμφωνα με την κ. Παπαμιχαήλ, οι Γερμανοί καθημερινά το πρωί έπιναν τσάι, έπειτα μαγείρευαν για το μεσημέρι και τακτικά καθάριζαν τα τουφέκια τους.

Κοινωνικοοικονομικά στοιχεία προφορικών μαρτυριών

Οικονομία κατοίκων

Ο μεγαλύτερος αριθμός των ανθρώπων που ζούσαν στη Λάκκα Λελόβου ήταν κτηνοτρόφοι και γεωργοί. Το κάθε σπίτι συντηρούνταν από αυτά που παρήγε. Όσα χωριά βρίσκονταν σε μεγαλύτερο υψόμετρο τόσο πιο φτωχά ήταν. Συγκεκριμένα, ο κ. Λαμπρούσης υποστηρίζει ότι στον Άσσο είχαν φτάσει στο σημείο να τρώνε μέχρι και βελανίδια. Όποιος είχε ζώα, ήταν οικονομικά καλά και μπορούσε να ζήσει άνετα, καθώς εξασφάλιζε το βασικό, την τροφή. Τα ζώα γι' αυτούς ήταν η περιουσία τους, η τροφή τους, το αντίδοτο στην πείνα που θέριζε την περίοδο αυτήν όχι μόνο τη Λάκκα Λελόβου, αλλά ολόκληρη την Ελλάδα. Είχαν κυρίως πρόβατα, κατσίκες και αγελάδες. Τα ζώα τα αγαπούσαν και έτρεφαν αισθήματα γι' αυτά. Στη μαρτυρία της κ. Κρούκη έκδηλη είναι η στεναχώρια της για τα ζώα της οικογένειάς της, που χάθηκαν κατά τον βομβαρδισμό στο χωριό της και για τα άλογα που χάθηκαν στη μάχη στο Μπαλντενέζι. Μετά το τέλος του πολέμου πολλοί επωφελήθηκαν, αφού πήραν αρκετά ζώα, τα οποία κατείχε ο στρατός. Τα μουλάρια αλλά και τα άλογα του στρατού βοηθούσαν τους χωρικούς στις καθημερινές γεωργικές τους εργασίες.

Στα χωράφια του Θεσπρωτικού καλλιεργούσαν καλαμπόκι, τριφύλλι, φασόλια μαυρομάτικα, καρπούζια, πεπόνια, ντομάτες και αγγούρια. Η περιοχή Μαυρή αποτελούσε πηγή ζωής για τους κατοίκους του Θεσπρωτικού. Το Θεσπρωτικό βάλλονταν από την έλλειψη νερού, αφού οι πηγές του Άμπλα στέρευαν στα μέσα Ιουλίου.¹¹ Τα χώματα της Μαυρής ήταν κατάλληλα για σπορά την άνοιξη. Εκεί έσπερναν καλαμπόκι για ίδια χρήση αλλά και προς πώληση, φασόλια μαυρομάτικα και αραποφάσουλα.¹² Όπως είναι φυσικό, λόγω της πείνας που θέριζε στην Κατοχή η τιμή του καλαμποκιού ανέβηκε. Αφού, λοιπόν, οι κάτοικοι του Θεσπρωτικού καλλιεργούσαν όλο τον κάμπο με καλαμπόκι, η οικονομία τους ήταν καλύτερη σε σχέση με άλλες περιοχές. Ο κ. Κ. Σιώζης στη μαρτυρία του συγκεκριμένα αναφέρει:

¹¹ ΜΠΕΤΣΟΣ 1975, 15.

¹² Για την περιοχή της Μαυρής, βλ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1995, 213-237.

Το καλαμπόκι ήταν η βασική τροφή. Το προϊόν εκείνο που εκπληρούσε πολλές ανάγκες. Το καλαμπόκι θα 'φτιαχνε το ψωμί να φάνε, θα 'παιρναν την καλαμιά να ταΐσουν τα ζώα τους, δεν πήγαινε τίποτα χαμένο, απ' αυτό θα 'παιρναν το υπόλοιπο από τον καρπό να κάνουνε στο τζάκι να φτιάξουν το ψωμί. Τα κόρτσα που λέμε. Τα φύλλα από τον καρπό τα 'τρωγαν τα ζώα. Δεν πήγαινε τίποτα χαμένο.

Η κ. Σ. Πάνου υπογραμμίζει ότι «ενώ τότε έγινε ο αποκλεισμός, αλλά είχε ο κόσμος να φάει, γιατί δούλευαν. Δεν υπήρχε μέρος που να περάσεις και να μη δεις από δω κρεμμύδια, από κει φασόλια, από κει πατάτες, από κει κουκιά. Τα πάντα. Τα πάντα. Η κάθε οικογένεια από το χινόπωρο έκανε κουμά-ντο για το Χειμώνα».

Όλα τα μέλη της οικογένειας συμμετείχαν στις αγροτικές και κτηνοτροφικές δουλειές του σπιτιού, ακόμη και τα μικρά παιδιά. Από πολύ μικρές ηλικίες τα παιδιά συμμετείχαν στη σπορά, στον θερισμό, στη βοσκή των ζώων, ακόμα και τα μωρά έπαιρναν μαζί τους στα χωράφια, αφού και η μητέρα αποτελούσε ένα ακόμη εργατικό χέρι και η παρουσία της ήταν απαραίτητη. Τα μέλη της οικογένειας χωρίζονταν και αναλάμβαναν εργασίες. Τα αρσενικά τέκνα της οικογένειας διαδραμάτιζαν πρωταρχικό ρόλο. Αυτό φαίνεται και στην μαρτυρία της κ. Κρούκη, κατά την οποία τα μέλη της οικογένειάς της τη στιγμή του βομβαρδισμού στο Νικολίτσι ήταν χωρισμένα, άλλα στα ζώα και άλλα για θέρισμα.¹³ Η ίδια ήταν μικρό παιδί τότε, και μαζί με τα αδέρφια της βοηθούσε την οικογένειά της να ζήσει.

Αξια αναφοράς είναι και η ανταλλαγή τροφίμων και προϊόντων που γινόταν. Όταν έλειπε κάτι σε ένα σπίτι και το είχε κάποιο άλλο, το αντάλλαζε με κάτι άλλο που είχε. Αν κάποιος ήταν γεωργός και δεν είχε ζώα τότε αντάλλαζε το καλαμπόκι του με το γάλα από κάποιον κτηνοτρόφο και το αντίθετο. Από τη μαρτυρία του κ. Τσαϊμου διαπιστώνεται και η ύπαρξη αποθήκης με προϊόντα πρώτης ανάγκης στο φρουραρχείο Θεσπρωτικού. Μερικά από τα προϊόντα που είχε η αποθήκη ήταν τα μακαρόνια, το πράσινο σαπούνι, οι κονσέρβες και οι ρέγκες. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι σε μια ανταλλαγή προϊόντων που πραγματοποίησε η οικογένειά του στην εν λόγω αποθήκη, εκείνος γνώρισε το σαπούνι. Όταν για άλλους το σαπούνι ήταν είδος πρώτης ανάγκης, για τους Έλληνες ήταν είδος πολυτελείας και πολλοί δεν γνώριζαν την ύπαρξή του. Μέχρι τότε, όπως ο ίδιος αναφέρει, πλενόταν με αλισίβα. Η αλισίβα αποτελείται από νερό και στάχτη και προκύπτει μέσω της διαδικασίας του βρασμού των δύο αυτών στοιχείων. Τα φαγητά της κατοχής ήταν απλά και φτωχικά. Έφτιαχναν τραχανά, πίτες, μπατσάρες (χορτόπιτες) και ό,τι άλλο μπορούσαν να φτιάξουν με χόρτα και γάλα από τα ζώα.

¹³ Γινόταν κατά τον μήνα Ιούνιο, βλ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1995, 201-204.

Εκτός από την κτηνοτροφία και τη γεωργία οι κάτοικοι του Θεσπρωτικού ήταν επαγγελματίες¹⁴ αλλά και αυτοκινητιστές. Στη μαρτυρία του κ. Σιώζη γίνεται μια διάκριση σχετικά με τα επαγγέλματα. Υποστηρίζεται ότι ο κάτω μαχαλάς αποτελούνταν κυρίως από γεωργούς και κτηνοτρόφους, ενώ ο πάνω μαχαλάς, από την κεντρική εκκλησία και πάνω, από επαγγελματίες, ιδιοκτήτες μαγαζιών και αυτοκινητιστές. Με την κήρυξη του πολέμου επιτάχθηκαν όσα επιβατηγά και φορτηγά κρίθηκαν κατάλληλα από τους ειδικούς του στρατού.

Μεταξύ των επιταχθέντων ήταν και το λεωφορείο του Δ. Τούση. Από τα επιταχθέντα Τύπου Κάπα δεν είχε διασωθεί κανένα ως το τέλος του πολέμου (Απρίλη του 1941). Ο ιδιοκτήτης του λεωφορείου το κάλυψε με αντίσκηνα και κλαδιά σε γειτονικό οικόπεδο του πατρικού του σπιτιού [...]. Ο ελθών πρώτος στην Ήπειρο Γερμανικός στρατός (Μάη του 1941) το αναζήτησε, αλλά δεν το βρήκε. Με τη σκέψη ότι ήσαν δικά τους λάφυρα, αφού νίκησαν στον πόλεμο. Το ίδιο έκανε κι ο Ιταλικός τέτοιος, που ήρθε μετά το Γερμανικό, αν και δεν ήταν νικητής. Ούτε η караμπινερίά τους, που έμενε στο Θεσπρωτικό ως τα τέλη του Γενάρη το 1943, το βρήκε. Με την απελευθέρωση ο ιδιοκτήτης του αναγκάστηκε να ξαναφτιάξει όσα η υγρασία και η σκουριά είχαν καταστρέψει, για να το θέσει σε κίνηση.¹⁵

Η δόμηση του Θεσπρωτικού – Το Μεσοχώρι

Το Μεσοχώρι είναι μια μεγάλη πέτρινη πλατεία, η οποία βρίσκεται έξω από τον περίβολο της κεντρικής εκκλησίας του Θεσπρωτικού. Εκεί βρίσκονται και τα ιστορικά πλατάνια που αναφέρονται στη μαρτυρία του κ. Σιώζη. Το Μεσοχώρι είχε ξεχωριστή θέση στην καρδιά των κατοίκων. Αυτό διαφαίνεται και στη μαρτυρία του κ. Σιώζη ενός περιστατικού που αποτελεί πράξη ανώτερης παιδείας, μία πράξη «λεπτού πολιτισμού και συναισθήματος, ανώτερης αντιλήψεως από ανθρώπους που δεν το περιμένεις», όπως ισχυρίζεται και ο ίδιος. Ειδικότερα, στη γειτονιά γύρω από το Μεσοχώρι ζούσε ένας ηλικιωμένος, ο οποίος διατηρούσε χρέη ψάλτη και στο επίθετο λεγόταν Δρόσος. Στο Μεσοχώρι οι κατακτητές είχαν συγκεντρωμένα και δεμένα τα μουλάρια τους.¹⁶ Μια μέρα ο κ. Δρόσος παρατήρησε ότι ένα από τα μουλάρια ξεφλού-

¹⁴ Για τα επαγγέλματα και τους επαγγελματίες στο Θεσπρωτικό, και στην περίοδο της Κατοχής, βλ. ΖΟΡΜΠΑΣ 2013.

¹⁵ Βλ. ΜΠΕΤΣΟΣ 2008, 21.

¹⁶ Βλ. ΚΟΛΙΟΣ 2009, 29-31.

διζε τον πλάτανο. Τότε εκείνος αγανάκτησε, βλέποντας το ζώο να καταστρέφει το δέντρο. Έτσι, πήρε ένα ξύλο και άρχισε να χτυπάει το μουλάρι. Όντας άνθρωπος που έραβε παπούτσια για να βγάλει τα απαραίτητα για να ζήσει, πήρε ίσως το μοναδικό στρώμα που είχε και το τύλιξε γύρω-γύρω από το δέντρο για να το προφυλάξει από το ζώο.

Ανθρώπινες σχέσεις

Οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, έτσι όπως εμφανίζονται στις μαρτυρίες, διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό από τις σημερινές, που οδηγούν τον άνθρωπο στην αποξένωση. Οι οικογένειες ήταν πατριαρχικές και κάτω από την ίδια στέγη ζούσαν περισσότερες από μία οικογένειες με συγγενική σχέση πρώτου βαθμού. Κάτω από τον φόβο του θανάτου ζούσαν μονιασμένοι και περισσότερο δεμένοι μεταξύ τους.

Εξαιτίας της ανάγκης εύρεσης καταφυγίου, οι άνθρωποι αναγκάζονταν να αναζητήσουν τους συγγενείς τους που έμεναν σε κοντινά χωριά, πιο ασφαλή από τα δικά τους. Εκείνοι, παρά τη φτώχεια και την πείνα της εποχής τους φιλοξενούσαν και μάλιστα δίχως τον φόβο μήπως καταδιώκονταν από τους κατακτητές. Οι οικογένειες που έφευγαν προς αναζήτηση καταφυγίου, δεν έπαιρναν μαζί τους μόνο τρόφιμα και κουβέρτες, αλλά έπαιρναν μαζί τους και τον γείτονα, τον φίλο. Αυτό γινόταν όχι μόνο για λόγους ασφαλείας στον δρόμο, αλλά και επειδή οι άνθρωποι ήταν δεμένοι μεταξύ τους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι σχέσεις που ανέπτυξαν οι Ιταλοί κατακτητές με τους υπόδουλους Έλληνες. Στη μαρτυρία της κ. Α. Παπαχρήστου προβάλλεται η ανθρωπιστική πλευρά του Ιταλού στρατιώτη. Η μάρτυρας, ένα οκτάχρονο παιδί της Κατοχής, διατηρούσε άριστες σχέσεις με τους Ιταλούς. Οι Ιταλοί είχαν κατασκηνώσει στη γειτονιά και της έδιναν φαγητό, καθώς ήταν φτωχή και ορφανή από πατέρα και την μάθαιναν Ιταλικά. Έρχονταν βέβαια και ζητούσαν τροφή, αυγά, κοτόπουλα και ό,τι υπήρχε στο σπίτι, αλλά πάντα με όμορφο τρόπο. Αργότερα, μάλιστα, οι Ιταλοί είχαν φτιάξει αποθήκες στην αγορά του Θεσπρωτικού. Από εκεί μπορούσαν οι κάτοικοι να ανταλλάξουν κάποια υλικά αγαθά και να πάρουν κάποια άλλα, όπως ζάχαρη και σαπούνι. Η ύπαρξη αποθήκης αναφέρεται και στη μαρτυρία του κ. Τσαϊμου. Στη μαρτυρία της κ. Παπαχρήστου, αλλά και στη μαρτυρία του κ. Λαμπρούση υποστηρίζεται ότι πολλοί Ιταλοί μετά το τέλος του πολέμου έμειναν στη Λάκκα και δούλεψαν ως υπηρέτες σε κάποια ελληνικά σπίτια. Ανέπτυξαν φιλικές σχέσεις με τους Έλληνες, ακόμα και κουμπαριές. Η κ. Αθανασίου υποστηρίζει ότι στο σπίτι της είχαν πάρει ως υπηρέτη έναν Ιταλό που τον έλεγαν Μπόντι. Ακόμη, ισχυρίζεται ότι οι Ιταλοί αυτοί είχαν μείνει στην Ελλάδα ως αιχμάλωτοι.

Σημείο αναφοράς των σχέσεων μεταξύ των Λελοβιτών και των Γερμανών αποτέλεσε ο Ευστράτιος Ιωάννου (Στρατο-Γιάννος). Ο Ευστράτιος Ιωάννου την περίοδο της Κατοχής διατελούσε πρόεδρος της κοινότητας Θεσπρωτικού. Ήταν άνθρωπος πληθωρικός, είχε καλές σχέσεις με τους Γερμανούς κατακτητές. Η διπλωματία τον χαρακτήριζε. Ήταν ο άνθρωπος που ηρεμούσε τα πνεύματα, τις εντάσεις και ήξερε να χειριζόταν καταστάσεις, όταν χρειαζόταν. Με τα λόγια έπειθε τους Γερμανούς, τους καλόπιανε και τους έκανε φίλους του, με αποτέλεσμα εκείνοι να μην κάνουν καταστροφές στο χωριό. Διατηρούσε ένα καφενείο στο κέντρο της αγοράς και εκεί κέρναγε ούζο τους Γερμανούς, τους διασκέδαζε, δημιουργώντας έτσι ένα φιλικό κλίμα. Πολλές φορές, μάλιστα, έστελνε αγροφύλακες στα σπίτια να μαζέψουν αυγά, κότες, για να περιποιηθούν τους Γερμανούς. Τους συμπεριφερόταν με τρόπο διπλωματικό, ενώ δρούσε εν αγνοία τους. Ήταν πρόεδρος της επιτροπής του Εθνικού Αγώνος στο Θεσπρωτικό και είχε στενές επαφές με τον στρατηγό Ζέρβα.¹⁷

Συνήθειες που προέκυψαν στην Κατοχή

Κόμωση και ξύρισμα των αντρών

Την εποχή πριν τον πόλεμο συνηθίζονταν οι άνδρες να ήταν κοντοκουρεμένοι, εκτός από τους νέους που σπούδαζαν στις πόλεις, τη δεκαετία 1930-1940, που άφηναν λίγο μακρύτερα τα μαλλιά τους για να μπορούν να κάνουν χωρίστρα στο πλάι. Οι γέροντες άφηναν μουστάκι, που θεωρούνταν χαρακτηριστικό ανδροπρέπειας και λεβεντιάς. Οι νέοι δεν άφηναν μουστάκι, διότι πίστευαν ότι είναι γνώρισμα καθυστερημένου ανθρώπου.¹⁸

Στην περίοδο της Κατοχής όμως οι άντρες κουρευόνταν και ξυρίζονταν, επειδή φοβούνταν μήπως οι κατακτητές τους περάσουν για αντάρτες. Η πράξη τους αυτή λειτουργεί ως αντιπρότυπο. Οι αντάρτες άφηναν γένια και μαλλιά, αφού στο βουνό δεν ήταν σε θέση να περιποιηθούν τον εαυτό τους. Η κ. Κρούκη στη μαρτυρία της δηλώνει ξεκάθαρα ότι ο πατέρας της πήγε στον κουρέα να ξυριστεί και να κουρευτεί, για να μην τον περάσουν οι Γερμανοί για αντάρτη και τον σκοτώσουν. Γίνεται σαφές ότι κατά την περίοδο της Κατοχής το επάγγελμα του κουρέα εξασκούνταν κανονικά και ήταν απαραίτητο. Το ξύρισμα γινόταν από τον κουρέα με κανονικό ξυράφι που το τρόχιζε στο ακόνι και στο λουρί.¹⁹

¹⁷ ΣΙΩΖΗΣ 2008, 29-32.

¹⁸ Βλ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1995, 132

¹⁹ Για τους κουρέις στο Θεσπρωτικό το πρώτο μισό του 20^{ου} αι., βλ. ΖΟΡΜΠΑΣ 2013, 214-216.

Στοιχεία ενδυμασίας

Η κ. Κρούκη αναφέρεται στη μαρτυρία της στο ένδυμα που φορούσε κατά την άτακτη φυγή της έπειτα από τους βομβαρδισμούς στο χωριό της Νικολίτσι το 1943. Ισχυρίζεται ότι φορούσε μόνο ένα κότελο λόγω φτώχειας. Το ένδυμα αυτό δεν αποκαλείται σε άλλη περιοχή της Ελλάδας με αυτόν τον τρόπο. Το κότελο ήταν ένα πλεκτό μάλλινο φόρεμα, χωρίς μανίκια, και φοριόταν πάνω από το πουκάμισο, συνήθως ως εσώρουχο και σπάνια ως φόρεμα εξωτερικό. Κοινώς ήταν το μεσοφόρι. Το κότελο των ηλικιωμένων γυναικών ήταν κυρίως μαύρο, ενώ στις πιο νέες γυναίκες ήταν χρωματιστό.²⁰

Τα θρησκευτικά στοιχεία των προφορικών μαρτυριών

Την περίοδο του πολέμου και της Κατοχής, η πίστη των ανθρώπων στον Θεό ήταν η δύναμή τους. Τους έδινε κουράγιο να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες της καθημερινότητας και την ελπίδα της απελευθέρωσης. Το θρησκευτικό στοιχείο κυριαρχούσε. Σε όλες τις κρίσιμες στιγμές χτυπούσε η καμπάνα της κάθε ενορίας, στην επιστράτευση, στην κήρυξη του πολέμου, στις νίκες που σημειώθηκαν στο αλβανικό μέτωπο, καθώς και όταν οι κάτοικοι έπρεπε να εκκενώσουν το χωριό τους και να κρυφτούν. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός που συνέβη σε μία από τις καμπάνες του καμπαναριού της Παναγίας του Θεσπρωτικού, η οποία έσπασε τον Ιανουάριο ή τον Φεβρουάριο του 1941, ενώ πανηγύριζαν οι κάτοικοι την κατάληψη πόλεως της Βόρειας Ηπείρου από τον Ελληνικό Στρατό.²¹

Στη μαρτυρία της κ. Κρούκη παρατηρούμε ότι η μάρτυρας έχει συνδέσει τη μέρα των πρώτων βομβαρδισμών με τη μέρα εορτής των Αγίων Αναργύρων. Δεν αναφέρει μια απλή ημερομηνία ή μια εποχή. Είναι φανερό ότι το εκκλησιαστικό ημερολόγιο ασυνείδητα γίνεται αρωγός της μνήμης των ανθρώπων και σημείο αναφοράς της τοποθέτησης του χρόνου. Σημαντικό να αναφερθεί είναι ότι στην περιοχή του Νικολιτσίου δεν υπάρχει εκκλησία των Αγίων Αναργύρων. Το γεγονός ότι οι κάτοικοι θυμούνται όλες τις χριστιανικές γιορτές και εκκλησιάζονται σε αυτές, ανεξάρτητα αν έχουν κάποια εκκλησία στον τόπο τους, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του μεγέθους της πίστης τους. Με βάση τα λεγόμενα της κ. Κρούκη οι πρώτοι βομβαρδισμοί έγιναν την 1^η Ιουλίου 1943, μετά τις 10 το πρωί.

Στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής ιερέας της Παναγίας Θεσπρωτικού ήταν ο Παπανικόλας. Υπηρέτησε στο Θεσπρωτικό για 45 χρόνια. Ο Παπανικόλας

²⁰ Βλ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1995, 116.

²¹ Βλ. ΜΠΕΤΣΟΣ 1975, 88· ΣΙΩΖΗΣ 2008, 203.

αναφέρεται ως προσωπικότητα που κατά τη διάρκεια της Κατοχής διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο απέναντι στους Ιταλούς και Γερμανούς, αλλά και μετέπειτα στα χρόνια του Εμφυλίου πολέμου.²²

Δεν θα μπορούσε να παραλειφθεί το γεγονός που καθιστά την εκκλησία της Παναγίας του Θεσπρωτικού θαυματουργή. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του κ. Σιώζη, προς το τέλος της Κατοχής, πριν ο γερμανικός στρατός εγκαταλείψει την Ελλάδα, θέλησε να καθαρίσει την περιοχή από τους αντάρτες. Γι' αυτό λοιπόν έριξε βόμβες σε διάφορα σημεία του Θεσπρωτικού για εκφοβισμό. Πολλοί κάτοικοι φοβήθηκαν και κρύφτηκαν. Ο Γερμανός αξιωματικός που ηγούνταν την επιχείρηση, θέλησε να στοχεύσει την Παναγία Λαμποβίτισσα, την κεντρική εκκλησία του Θεσπρωτικού. Όμως δεν τα κατάφερε. Οι βόμβες έπεφταν δεξιά και αριστερά, σαν εκείνη να μην ήθελε να καταστραφεί, σαν μια ασπίδα προστασίας να την περιέβαλλε. Επιστρέφοντας, λοιπόν, μετά από χρόνια στο Θεσπρωτικό, ο Γερμανός αξιωματικός διηγήθηκε την ιστορία αυτή στον κ. Οδυσσέα Μπέτσο (εκπαιδευτικός, συγγραφέας και μελετητής της τοπικής ιστορίας) και τόνισε ότι η Παναγία είναι θαυματουργή.²³ Ένας άνθρωπος, ο οποίος δεν είναι χριστιανός, πίστεψε στο θαύμα της Παναγίας.²⁴

Τα γλωσσικά και εκπαιδευτικά στοιχεία των προφορικών μαρτυριών

Γλωσσικά στοιχεία

Η γλωσσική ποικιλία της κάθε περιοχής διαφέρει, αφού οι άνθρωποι διαχωρίζονται γεωγραφικά και κοινωνικά. Η κοινωνική διαφοροποίηση εξαρτάται από την κοινωνική τάξη, το μορφωτικό επίπεδο, το φύλο, την ηλικία, την εθνοτική και γεωγραφική προέλευση, καθώς και από το εξωγλωσσικό περιβάλλον. Το ηπειρώτικο ιδίωμα ανήκει στις βορειοελλαδικές διαλέκτους, που ομιλούνται γενικά στο βόρειο τμήμα της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας. Η ντοπιολαλιά είναι ο προφορικός κυρίως λόγος των ανθρώπων μιας περιοχής. Με άλλα λόγια, είναι το σύνολο των εκφράσεων και λέξεων, που όλες μαζί δημιουργούν τη γλωσσική ταυτότητα, το γλωσσικό ιδίωμα, την τοπική γλωσσική ιδιομορφία κάθε περιοχής μιας χώρας. Κάποια από τα γλωσσικά χαρακτηριστικά της ντοπιολαλιάς της Ηπείρου διαφαίνο-

²² Βλ. ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ 1995, 256· ΜΠΕΤΣΟΣ 1997, 71-73.

²³ Για τον βομβαρδισμό της Παναγίας στις 21.9.1944 βλ. ΜΠΕΤΣΟΣ 1997, 8.

²⁴ Ο πληροφορητής χρησιμοποίησε επί λέξει τον όρο *χριστιανός*, ενώ βέβαια είναι γνωστό ότι η πλειονότητα των Γερμανών ήταν χριστιανοί. Ωστόσο, ο πληροφορητής φαίνεται να θεωρεί ότι ο αξιωματικός του στρατού κατοχής δεν ήταν χριστιανός, είτε επειδή ήταν αλλόδοξος είτε για κάποιον άλλο λόγο.

νται και στις εν λόγω προφορικές μαρτυρίες. Ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά είναι η τάση αποβολής του τελικού –ε από τους ρηματικούς τύπους α' προσώπου πληθυντικού αριθμού στον παρατατικό και τον αόριστο, όπως *λεν'* αντί *λένε*, πολλές φορές μεταβάλλοντάς το σε –αν, όπως *πήγαμαν* αντί *πήγαμε*, *ξέραμαν* αντί *ξέραμε*, *φύβγαμαν* αντί *φύγαμε*. Επίσης, παρατηρούνται και αρκετά υπολείμματα καθαρεύουσας. Τα ρήματα παρουσιάζουν χρονική αύξηση, όπως στην αρχαία, π.χ. *ήφερναν* αντί *έφερναν*. Πολλοί είναι και οι ιδιωματισμοί λέξεων, τοπικές ηπειρώτικες λέξεις, όπως *χάλευαν* (ζητούσαν), *πεθαμός* (θάνατος), *κότελο* (είδος γυναικείου υποφορέματος), *μπατσάρα* (χορτόπιτα), *αμπέχονο* (είδος παλτού), *μπλέτσι* (γυμνός), *κούγκες* (διώροφα σπίτια). Συχνό φαινόμενο είναι και η συγκοπή των λέξεων, *το 'χαμαν, λεν'*.²⁵

Πέρα από την ντοπιολαλιά της Ηπείρου οι κάτοικοι μερικών χωριών της Λάκκας μιλούσαν Αρβανίτικα. Ακόμα και σήμερα ηλικιωμένοι μιλούν τα Αρβανίτικα στην καθημερινότητά τους ή χρησιμοποιούν κάποιες λέξεις αρβανίτικες. Τα χωριά Νικολίτσι, Άσσοι, Παπαδάτες, Μελιανά ήταν δίγλωσσα, ενώ το Θεσπρωτικό, η Κρανιά, το Ριζοβούνι, η Ελαία, ο Γαλατάς ήταν ελληνόφωνοι.²⁶ Ο διαχωρισμός αυτός προέρχεται από την εποχή της Τουρκοκρατίας:

*Τα χωριά της Λάκκας εποπτεύονταν από το Ταμείο της μητέρας του Σουλτάνου (Βαλιδέ), ως τμήμα τιμαρίου, μοιρασμένο μεταξύ του Καπιτάν Πασά και της Βαλιδέ Σουλτάνας, εκτός των κτημάτων, τα οποία ήταν βακουφικά (Λέλοβα), δηλαδή οι γαίες τους ανήκαν σε μοναστήρια και διέπονταν από διαφορετικό προνομιακό ιδιοκτησιακό καθεστώς.*²⁷

Εκπαιδευτικά στοιχεία

Αφού ερευνηθήκαν οι μαρτυρίες, διαπιστώνεται ότι στην Κατοχή τα σχολεία της περιοχής λειτουργούσαν. Οι κατακτητές δεν στάθηκαν εμπόδιο στην ομαλή λειτουργία των σχολείων. Παρ' όλα αυτά σε περιόδους που οι άνθρωποι κρύβονταν από τον φόβο του κατακτητή είναι φυσικό τα σχολεία να σταματούν, αφού τα παιδιά έβρισκαν καταφύγιο στα βουνά μαζί με τις οικογένειές τους. Η λειτουργία του σχολείου δεν επηρεάστηκε ιδιαίτερα, αφού οι Γερμανοί δεν εγκαταστάθηκαν στα χωριά της Λάκκας. Έρχονταν και έφευγαν.

Βέβαια, τα σχολεία έκλεισαν για περίπου έξι μήνες κατά τη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού πολέμου. Πολλοί μάλιστα από τους μαθητές δεν πήγαιναν στο σχολείο, αλλά ήταν κατ' οίκον διδαχθέντες. Τα παιδιά, τα οποία δεν

²⁵ Πρβλ. ΓΙΑΝΝΟΣ et al. 2008.

²⁶ Βλ. ΜΠΕΤΣΟΣ 1975, 17.

²⁷ Βλ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΗ-ΠΑΤΣΗ et al. 2016, 156.

μπορούσαν να πηγαίνουν στο σχολείο, είτε επειδή ήταν μακριά το σχολείο από το σπίτι τους, είτε λόγω του φόβου, συγκεντρώνονταν σε κάποιο κοντινό γειτονικό σπίτι και έκαναν εκεί μάθημα. Τα παιδιά πλήρωναν μόνα τους τους καθηγητές, είτε με λεφτά, είτε με καλαμπόκι ή σιτάρι. Έπειτα, έδιναν εξετάσεις στο Γυμνάσιο της Πρέβεζας και έτσι προάγονταν στην επόμενη τάξη. Η κ. Α. Ζαμάνη αναφέρει χαρακτηριστικά:

Εγώ από το '41 μέχρι το '44, είχε πεθάνει η μάνα μου το '40 και ήμασταν μοναχά μας, τελειώσα το δημοτικό και πήγαμε ως κατ' οίκον διδασκόμενοι στα Λέλοβα. Πληρώναμε τότε. Η Ζωή του Χήτα, ο Θόδωρος ο Ιωάννου, ο Παπαβασιλείου, η Ασπασία η Παπαϊωάννου [αριθμεί με τα δάχτυλά της] η Δημητριάδη Ελένη, όλοι αυτοί. Ήμασταν καμιά δεκαριά παιδιά. Ήταν μαθηματικός, αρχαία και πηγαίναμε κατ' οίκον διδασκόμενοι, ήταν ο νόμος τότες. Πηγαίναμε στην Πρέβεζα, δίνουμε εξετάσεις και περνούσαμε την τάξη.

Κατά την κ. Παπαχρήστου το μάθημα γινόταν κάτω από δέντρα ή σε κάποιον ίσκιο που τους μαζεύαν οι δάσκαλοι μία φορά τη βδομάδα. Επιπροσθέτως, στην μαρτυρία της κ. Κρούκη δηλώνεται ότι κατά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από τη μάχη στο Μπαλντενέζι το 1944, έκαψαν το σχολείο του Νικολιτσιού.²⁸

Ένα ακόμα στοιχείο που αφορά στην εκπαίδευση μαρτυράει ο κ. Γ. Τσάιμος. Όταν είχαμε τελειώσει με τη συνέντευξη και είχα κλείσει την κάμερα, με την οποία τον βιντεοσκοπούσα, τον ρώτησα αν ήταν δάσκαλος, αφού μου προκάλεσε εντύπωση ο τρόπος που μου μιλούσε. Τότε εκείνος γέλασε και μου είπε ότι στο Δημοτικό ήταν πολύ καλός μαθητής και η δασκάλα τού έλεγε να συνεχίσει το σχολείο και να πάει στο Γυμνάσιο. Ο πατέρας του όμως είπε: «Κι εγώ τα ζώα τι θα τα κάνω;» Έτσι λοιπόν, αφού τελείωσε το Δημοτικό, έγινε κτηνοτρόφος ακολουθώντας τον πατέρα του. Βλέπουμε ότι υπήρχε η τάση οι γονείς να στέλλουν τα παιδιά τους στο σχολείο μέχρι να τελειώσει η υποχρεωτική τους εκπαίδευση. Η ανάγκη εργατικών χεριών ήταν μεγάλη. Τα παιδιά δεν είχαν περιθώριο επιλογής. Ο πατέρας αποφάσιζε για το μέλλον τους.

²⁸ Πρβλ. ΓΙΑΝΝΟΣ 2011.

Συνεντεύξεις

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Χαρίκλεια, *1934, Νικολίτσι, 14.3.2016
 ΓΙΩΤΗ Παναγιώτα, *1926, Μελιανά, 1.3.2016
 ΔΗΜΑΣ Μιλτιάδης, *1923, Άσσοι, 7.3.2016
 ΔΗΜΑΣ Πέτρος, *1927, Άσσοι, 2.3.2016
 ΖΑΜΑΝΗ Άρτεμις, *1931, Θεσπρωτικό, 22.3.2017
 ΖΑΜΑΝΗΣ Γεώργιος, *1928, Φιλιππιάδα, 22.3.2017
 ΚΟΥΣΙΑ Βασιλική, *1926, Θεσπρωτικό, 15.3.2016
 ΚΡΟΥΚΗ Δήμητρα, *1932, Νικολίτσι, 22.12.2015
 ΛΑΜΠΡΟΥΣΗ Βασιλική, *1914, Άσσοι, 22.12.2015
 ΛΑΜΠΡΟΥΣΗΣ Αντώνιος, *1928, Άσσοι, 24.2.2017
 ΠΑΝΟΥ Σωτηρία, *1927, Παπαδάτες, 19.5.2017
 ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ Μαρία, *1938, Θεσπρωτικό, 7.3.2017
 ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ Αντιγόνη, *1931, Στεφάνη, 9.2.2016
 ΠΑΤΣΗΣ Γεώργιος, *1917, Θεσπρωτικό, 15.5.2016
 ΣΑΚΚΑΣ Ιωάννης, *1926, Πολυστάφυλο, 5.4.2017
 ΣΙΩΖΗΣ Κωνσταντίνος, *1923, Θεσπρωτικό, 31.5.2016
 ΤΣΑΪΜΟΣ Γεώργιος, *1934, Ριζοβούνι, 12.12.2015

Βιβλιογραφία

ΓΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Δ., χ.χ., *Ιστορία της Κατοχής*, 2^η εκδ., Αθήνα
 ΓΙΑΝΝΟΣ Γ., 2011, 1η Ιουλίου 1943: Ο βομβαρδισμός του Νικολιτσίου από τους Γερμανούς και η ανατίναξη της γέφυρας Καλογήρου, ανάρτηση διαθέσιμη στην ιστοσελίδα <https://perilakkas.blogspot.com/2011/07/1-1943.html> (προσπέλαση 27.11.2017)
 ΓΙΑΝΝΟΣ Γ., ΣΤΡΑΤΗΣ Α.Δ. & ΧΡΗΣΤΟΥ Π.Γ., 2008, *Γλωσσική Κληρονομιά. Λεξιλόγιο Λάκκας Σουλίου*, Αθήνα
 ΖΟΡΜΠΑΣ Α.Δ., 2013, *Επαγγέλματα και επαγγελματίες στο Θεσπρωτικό (Λέλοβα) από το 1860 έως σήμερα*, Θεσπρωτικό
 ΘΕΟΔΩΡΑΚΗ-ΠΑΤΣΗ ΤΖ., ΘΕΟΔΩΡΑΚΗ Π.Κ. & ΘΕΟΔΩΡΑΚΗ Α.Μ., 2016, *Όσον αφορά στη δημιουργία του τόπου Λάκκα Σουλίου Θεσπρωτικού*, [Αθήνα]
 ΚΑΚΑΜΠΟΥΡΑ Ρ., 2011, *Αφηγήσεις ζωής. Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, Αθήνα
 ΚΙΤΣΟΣ Γ., 2004, Η Μάχη του Νικολιτσίου, *Εν Νικολιτσίω* 2, 6-7
 ΚΟΛΙΟΣ Α.ΣΤ., 2009, Ένας παππούς θυμάται ... Λέλοβα 1941, Πρέβεζα
 MISHLER E., 1996, *Συνέντευξη έρευνας*, Αθήνα
 ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 1975, *Λέλοβα (Το σημερινόν Θεσπρωτικόν) και η κάτω Λάκκα Σούλι. Η ιστορία της περιόδου της Τουρκοκρατίας*, Πρέβεζα

- ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 1997, *Η «Παναγία» του Θεσπρωτικού. Αφιέρωμα στα 200 χρόνια της*, Πρέβεζα
- ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 2008, *Δρόμοι και μέσα επικοινωνίας των χωριών της Λάκκας Σουλίου [και άλλα κείμενα]*, Πρέβεζα
- ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ν., 1995, *Μνήμες από τα παραδοσιακά Λέλοβα (σημερινό Θεσπρωτικό), περιόδου 1920-40. Λαογραφικά, Θεσπρωτικό*
- ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ν., 2003, *Υπέρ βωμών και εστιών. Πολεμικό ημερολόγιο 235 ημερών στη γραμμή του πυρός*, Αθήνα
- ΠΑΠΑΛΙΟΥ Ν., 1996, *Άκου μια ιστορία. Η παραδοσιακή τέχνη της προφορικής αφήγησης και η αναβίωσή της στις μέρες μας*, Αθήνα
- ΠΑΤΣΗΣ Γ.Β., 2009, *Στα όρη τα Θεσπρωτικά. Συμβολή στην τοπική Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα
- PLUMMER K., 2000, *Τεκμήρια ζωής. Εισαγωγή στα προβλήματα και τη βιβλιογραφία μιας ανθρωπιστικής μεθόδου*, Αθήνα
- ΣΙΩΖΗΣ Κ.Μ., 2008, *Μνήμες, Μορφές, Διηγήματα*, 2^η έκδ., Αθήνα
- STORK M., 2008, Κρανιώτικη Βιβλιογραφία (μέρος 2^ο), *Ηπειρωτών Κοινόν* 2, 341-365
- THOMPSON P., 2002, *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, Αθήνα
- ΤΣΙΩΛΗΣ Γ., 2006, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Αθήνα